

DÜNYA İQTİSADİYYATININ TRANSREGIONAL İNTEQRASIYA MEXANİZMLƏRİ: AZƏRBAYCANIN REGIONAL ƏMƏKDAŞLIĞINA KONSEPTUAL YANAŞMA

*Daxil olub: 4 fevral 2025-ci il
Qəbul olunub: 7 mart 2025-ci il*

*Received: 4 February 2025
Accepted: 7 March 2025*

Müşfiq Quliyev¹, Murad Axundov²
¹*i.e.d., professor, UNEC*
²*doktorant, Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası*
¹*mushfig.guliyev@unec.edu.az,*
²*makhundov77@gmail.com*
¹ <https://orcid.org/0000-0002-1104-5402>
² <https://orcid.org/0009-0009-8266-9501>

<https://doi.org/10.30546/UNEC.SR.2025.13.1005>

Xülasə

Məqalədə transregional səviyyədə formalaşan inteqrasiya təcrübələrinə və inteqrasiya platformalarının əlaqələndirilməsi mexanizmlərinə nəzər salınır. İnteqrasiya istiqamətlərinin sistemli tədqiqi üçün baxış bucağının müəyyən edilməsindən, əməkdaşlıq mexanizmlərindən və metodiki yanaşmalardan bəhs olunur. Məqalədə müasir dünyada transregional əlaqələrin inkişafının mühüm elmi-nəzəri sualları araşdırılır: regional inteqrasiya və transregionalizm proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsi; bu iki prosesin hərəkətverici amillərinin müəyyən edilməsi; regional inteqrasiya və transregional əməkdaşlıq siyasətində milli maraqların balanslılığının təmini. Müəlliflərin əsas ideyası və töhfəsi transregional inteqrasiyanın yeni iqtisadi artım mənbəyi kimi nəzərə alınması, iştirakçı ölkələrin iqtisadi faydaları haqqında nəticə çıxararkən inteqrasiyaya qeyri-xətti proses kimi yanaşılması və xarici iqtisadi əlaqələrin şaxələndirilməsidir. Məqalənin məqsədi beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya səviyyələrinin qiymətləndirilməsi üçün mövcud metodoloji yanaşmaları sistemləşdirməkdir. İnteqrasiyanın «ölkə-region», «region-region» və «transregional» səviyyələrində motivləri və mexanizmləri, azad iqtisadi zonaların və infrastruktur layihələrin potensial imkanları qiymətləndirilir. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin yeni istiqamətləri və inteqrasiya münasibətlərinin perspektivləri üzrə konseptual təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər: *regional inteqrasiya, transregionalizm, qloballaşma, beynəlxalq iqtisadi layihələr, BRICS.*

TRANSREGIONAL INTEGRATION MECHANISMS OF THE WORLD ECONOMY: A CONCEPTUAL APPROACH TO AZERBAIJAN'S REGIONAL COOPERATION

Mushfig Guliyev¹, Murad Akhundov²

¹*Dr. of economics, Professor, UNEC*

²*Doctoral Student, The Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

Abstract

The article examines the integration practices and communication mechanisms of integration platforms formed at the transregional level. It discusses the definition of a perspective, cooperation mechanisms, and methodological approaches for the systematic study of integration directions. The article examines important scientific and theoretical questions of the development of transregional relations in the modern world: the interrelationship of the processes of regional integration and transregionalism; identification of the driving factors of these two processes; ensuring the balance of national interests in the policy of regional integration and transregional cooperation. The main idea and contribution of the authors is to consider transregional integration as a new source of economic growth, to approach integration as a nonlinear process when drawing conclusions about the economic benefits of the participating countries, and to diversify foreign economic relations. The aim of the article is to systematize existing methodological approaches for assessing the levels of international economic integration. The motives and mechanisms of integration at the "country-region", "region-region" and "transregional" levels, as well as the potential opportunities of free economic zones and infrastructure projects, are assessed. Conceptual proposals are put forward on new directions of Azerbaijan's foreign economic relations and prospects for integration relations.

Keywords: *regional integration, transregionalism, globalization, international economic projects, BRICS.*

ТРАНСРЕГИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К РЕГИОНАЛЬНОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ АЗЕРБАЙДЖАНА

Мушфиг Гулиев¹, Мурад Ахундов²

¹*д.э.н., профессор, UNEC*

²*докторант, Академия государственного управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

Резюме

В статье рассматриваются интеграционные практики, складывающиеся на трансрегиональном уровне, и механизмы координации интеграционных платформ. В статье рассматриваются определение перспективы, механизмы сотрудничества и методологические подходы к системному изучению направлений интеграции. В статье рассматриваются важные научно-теоретические вопросы развития трансрегиональных отношений в современном мире: взаимосвязь процессов региональной интеграции и трансрегионализма; выявление движущих факторов этих двух процессов; обеспечение баланса национальных интересов в политике региональной интеграции и трансрегионального сотрудничества. Основная идея и вклад авторов заключается в рассмотрении трансрегиональной интеграции как нового источника экономического роста, подходе к интеграции как к нелинейному процессу при формировании выводов об экономических выгодах стран-участниц, диверсификации внешнеэкономических связей. Целью статьи является систематизация существующих методологических подходов к оценке уровней международной экономической интеграции. Оцениваются мотивы и механизмы интеграции на уровнях «страна-регион», «регион-регион» и «трансрегиональном», а также потенциальные возможности свободных экономических зон и инфраструктурных проектов. Выдвигаются концептуальные предложения по новым направлениям внешнеэкономических связей Азербайджана и перспективам интеграционных отношений.

Ключевые слова: *региональная интеграция, трансрегионализм, глобализация, международные экономические проекты, БРИКС.*

Giriş

Qloballaşma proseslərinin inkişafı təkcə yeni regional integrasiya əlaqələrinin meydana çıxması ilə deyil, tədricən daha çevik regional qarşılıqlı əlaqə formatının yaranması ilə müşahidə olunur. Dünya iqtisadiyyatının bu meyili qeoiktisadi rəqabəti və regionlararası kooperasiya təşəbbüslərini özündə birləşdirən transregionalizmin əsasında dayanır. Eyni zamanda bu proseslər nəticəsində keyfiyyətə yeni əməkdaşlıq təcrübələri əldə olunur. Regionlararası və transregional forumların yüksəlişi 1980-ci illərin ortalarından bəri genişlənməkdə olan «Yeni Regionalizm» ilə əlaqələndirilir [1]. İntegrasiya praktiki olaraq Avropa İttifaqı (Aİ) integrasiyasının sinonimi oldu və Aİ təcrübəsi dünyanın digər yerlərində regional integrasiyanın ölçülməsi üçün meyar rolunu oynadı. Avropa bir-biri ilə sıx bağlı olan iqtisadi asılılığın və regionalizmin nümunəsi kimi görünür. Yalnız Avropa modelində iqtisadi

qarşılıqlı asılılıq və güclü regionçuluq bir yerdədir, Yaxın Şərq və Cənubi Asiya regionları isə hər ikisinin aşağı dərəcəsini nümayiş etdirir [2]. Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda transregionalizm fenomeninin nəzəri cəhətdən dərk edilməsi və məzmununun konseptual çərçivəsinin formalaşması davam edir. Transregionalizmə xas olan rəqabət və inkişaf mexanizmlərinin kifayət səviyyədə öyrənilməməsi onun yeni fenomen kimi nəzəri tədqiqini aktuallaşdırmışdır [3],[4]. Transregionalizm həm dövlət, həm də qeyri-dövlət aktorlarının sərbəst fəaliyyəti və institusional qarşılıqlı əlaqələri ilə müəyyən edilir. Çoxtərəfli və idarə olunan institutlara daha az ehtiyacının olması transregionalizmi çevik və çoxşaxəli edir [5].

Nəzəri yanaşmalarda transregionalizmin parametrlərinə kifayət qədər fərqli nisbətlərdə baxılır. Transregionalizm fenomeni əsasən aşağıdakılarla müəyyən olunmaqdadır:

- qlobal və transmilli səviyyələrdə qarşılıqlı asılılığın dərinləşməsinin nəticəsi;
- daha geniş regional çərçivədə beynəlxalq klasterlərin formalaşması prosesi;
- dövlətlərin və regional birliklərin milli və fəvqəlmilli maraqlarının təmin edilməsi;
- müxtəlif sahələrdə regional iqtisadi tərəfdaşlıq və integrasiya formatı kimi;
- qlobal miqyasda ümumi siyasi, iqtisadi və sosial məkanların formalaşdırılması.

Baxış bucaqlarından göründüyü kimi transregionalizm mürəkkəb hadisə kimi dünyada integrasiya siyasətinin əsas məqsədlərindən birinə və obyektiv reallığa çevrilir. Transregional münasibətləri ənənəvi regionalizm formalarından fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərə və üstünlüklərə də nəzər salmaq olar:

- yeni qlobal çağırışlara yönəlmədə çeviklik;
- dövlətlərarası strateji əhəmiyyətli makroregional infrastruktur layihə təşəbbüsləri;
- transregional lahiyələrin davamlı inkişaf məqsədləri ilə əlaqələndirilməsi;
- makroregional səviyyədə əməkdaşlığın daha çevik modellərinin həyata keçirilməsi;
- daha geniş regional əhatə dairəsinə malik olan fəvqəlmilli və çoxtərəfli tənzimləyici institutların yaradılması. Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı (AIIB), Asiya İnkişaf Bankı (AİB), Avrasiya İnkişaf Bankı (İİB), Yeni BRİKS İnkişaf Bankı, İpək Yolu Fondu və digər inkişaf institutlarının yaradılması təcrübəsi;
- “açıq integrasiya” və “yumşaq institusionallaşdırma” prinsiplərindən faydalanma.

Transregional forumların təcrübələrinə nəzər saldıqda, makroregion miqyaslı beynəlxalq sazişlərin rəqabət potensialı diqqət çəkir. Transregional ticarət zonası

sazişləri Regional Hərtərəfli İqtisadi Tərəfdaşlıq (RCEP), Trans-Sakit okean Tərəfdaşlığı (TTP) kimi beynəlxalq integrasiya rejimlərinin əhəmiyyətli elementidir. Son onilliklərdə istifadə olunan qarşılıqlı fəaliyyət, integrasiya və regional əməkdaşlıq formatları öz yerini yeni dünya nizamına ümumi baxışı paylaşan və geniş spektrləri birləşdirən integrasiya modelinə verir. Regional integrasiya münasibətləri sərbəst və qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanan transregional formatlı münasibətlərə transformasiya olunur. Dünya iqtisadiyyatının mühüm meyillərindən biri kimi transregional əməkdaşlıq lahiyələri Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində aktuallaşır.

1. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində regional istiqamətlər və prioritetlər

Azərbaycan Respublikası müstəqil xarici iqtisadi siyasət kursunu inkişaf etdirir və bu siyasət maraqların sistemli şəkildə təminatına yönəlib. Qonşu və digər uzaq region dövlətlərlə iki və çoxtərəfli əsasda müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı faydalı münasibətləri inkişaf etdirmək Azərbaycanın transregional əməkdaşlıq məqsədlərinə tam şəkildə uyğundur. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Xəzər hövzəsinin dünyaya açılmasının və enerji hasilatı sahəsində beynəlxalq miqyaslı ixrac marşrutlarının ilk təşəbbüskarı olmuşdur. “Əsrin müqaviləsi” (1994) bağlandıqdan sonra ABŞ, Böyük Britaniya, İtaliya, Fransa, Norveç, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə, Yaponiya və digər ölkələrin transmilli şirkətləri ilə bağlanmış müqavilələr sayəsində ölkəyə böyük investisiyalar cəlb olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası XİN-in rəsmi saytının məlumatlarına əsasən Azərbaycan dünyanın 16 regional təşkilatı ilə müxtəlif səviyyəli əlaqələri həyata keçirir. Azərbaycan bir sıra regional integrasiya birlikləri və regional təşkilatlar, o cümlədən Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUAM və digər təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. Azərbaycan bu təşkilatlarla müxtəlif səviyyəli trans-regional təşəbbüslərdə iştirak etməklə öz milli maraqlarını təmin edir.

Azərbaycan-Avropa İttifaqı (Aİ) regional əməkdaşlığı. Azərbaycan ilə Aİ arasında əlaqələr TACIS, TRACECA və digər proqramlar çərçivəsində inkişaf edir. Azərbaycan ilə Aİ arasında 1996-cı ildə imzalanmış Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. 2004-cü ildə Aİ-nin şərqə doğru genişlənməsi ilə Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkəsi kimi Geniş Avropa təşəbbüsü çərçivəsində Aİ-nin Yeni Qonşuluq Siyasətinə daxil edilmişdir. Bu isə ölkəmizlə Avropa arasında gələcək əməkdaşlıq üçün zəmin yaradır və əməkdaşlığı keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırır.

Azərbaycan - GUAM əməkdaşlığı (1997). Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat (GUAM) əməkdaşlığının prioritet istiqamətləri ticarət, nəqliyyat, gömrük, turizm və texnologiya sahələridir. GUAM Azad Ticarət Sazişi və GUAM Nəqliyyat Dəhlizi ən vacib layihələrdir [6]. Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın daxil olduğu GUAM trans-regional qrupu nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı, Avropa və transatlantik təşkilatlarla qarşılıqlı fəaliyyət məqsədini güdür.

Azərbaycan - Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) (1992). Qara Dəniz Regionunda sıx əməkdaşlığın təşviq edilməsi və iqtisadi aktivliyin artırılması vasitəsilə regionda sabitliyin və inkişafın təmin edilməsi QDİƏT-in əsas prioritetlərindəndir. “QDİƏT-in Gələcək üçün İqtisadi Gündəliyi: güclənən QDİƏT tərəfdaşlığına doğru” sənədində təşkilat çərçivəsində prioritet əməkdaşlıq sahələri müəyyən edilmişdir: ticarət, investisiya, gömrük, energetika, nəqliyyat, ətraf mühit, elm, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı və s. [7].

Azərbaycan - Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB). 1993-cü ildən MDB-nin üzvü olan Azərbaycan bu təşkilat çərçivəsində iqtisadi əlaqələrini möhkəmləndirmək və azad ticarət zonası məqsədini həyata keçirir. MDB enerji, nəqliyyat, logistika, sənaye, ətraf mühit, elm və digər sahələr üzrə əlaqələri koordinasiya etməyə imkan yaradır.

Azərbaycan - Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) (2009). TDT-nin əsas fəaliyyət məqsədlərini ortaq maraq kəsb edən bütün sahələrdə regional və ikitərəfli əməkdaşlığın gücləndirilməsi, ticarət və investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Azərbaycan TDT çərçivəsindəki əməkdaşlığı beynəlxalq platformalarda da davam etdirir [8]. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu, “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizi və Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu TDT-nin iqtisadi integrasiyasının dərinləşməsində strateji layihələr hesab olunur. Türkiyə Gömrük Administrasiya-sının məlumatına əsasən, şərqdə istehsal edilib, qərbə daşınan malların 4 faizi türkdilli dövlətlərin ərazisindən keçir, 96 faizi isə dəniz və hava yolları ilə daşınması türkdilli dövlətlərin yüksək potensialını göstərir [9]. TDT Azərbaycanın təşəbbüsü olan Sadələşdirilmiş Gömrük Dəhlizinin Yaradılması və “Transxəzər Gömrük Tranzit Portalı” təşəbbüslərinin həyata keçirilməsinə dəstək verir.

Azərbaycan müxtəlif regionalarda xarici dövlətlərlə, o cümlədən qonşu dövlətlərlə ikitərəfli əlaqələrə xüsusi önəm verir. Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələri son dərəcə vacibdir və bu iki ölkə arasında ikitərəfli əlaqələr hazırda strateji əməkdaşlıq səviyyəsində daha da dərinləşir, transregional iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinə münasibəti və iki ölkə arasında əməkdaşlıq maraqlarını nümayiş etdirir.

Azərbaycanın xarici siyasətində böyük əhəmiyyət kəsb edən şimal istiqamətinə xüsusi diqqət yetirilir, Rusiya ilə iqtisadi əlaqələrin əhəmiyyəti və böyük potensialı nəzərə

alınır. Regionda əlverişli əməkdaşlıq mühitinin yaradılması üçün Azərbaycan Rusiya ilə iqtisadi, siyasi və digər sahələrdə faydalı əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsinə önəm verir. Strateji araşdırmalar üzrə Rusiyalı mütəxəssislər Azərbaycanın müasir beynəlxalq siyasətin meyillərini müəyyən edən ölkələr sırasında önəmini xüsusi qeyd edirlər [10]. Bu baxımdan, çoxsahəli əməkdaşlıq, Azərbaycan və Rusiya arasında Xəzər dənizinin milli sektorlara bölünməsinə dair saziş, eləcə də hər iki tərəfin iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri də Azərbaycan və İran arasında əlaqələndiricidir. Azərbaycan İranla ikitərəfli və regional səviyyədə iqtisadi sahələrdə faydalı əlaqələri möhkəmləndirməyə və maraqlarını təmin etməyə çalışır.

Azərbaycanla qarşılıqlı maraqlara malik olan Gürcüstan və Ukrayna ilə əməkdaşlığın hərtərəfli intensivləşdirilməsi mühüm prioritetlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, ölkəmizin bu ölkələrlə ortaq maraqları Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması ilə yanaşı, Avropaya dəniz marşrutu ilə çıxış imkanı verən və transregional lahiyələri təmin edən münasibətlərə bağlıdır.

Azərbaycanın xarici əlaqələr sistemində Mərkəzi Asiya regionu ölkələri ilə əlaqələr də strateji rola malikdir. Qafqaz və Xəzər regionunda əhəmiyyətli mövqeyi Azərbaycanı Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə əlaqələndirməklə Avropa – Çin trans-regional məkanına və bazarlara çıxışa imkan yaradır. Azərbaycan bu məsələdə əlaqələndirici körpü rolunu oynamaqla “transregional tranzit effekti” yaradır. Təsadüfi deyil ki, Orta Dəhliz Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu adlanır. Qazaxıstan və Azərbaycan Orta Dəhlizdə trans-regional əməkdaşlıqda mühüm rol oynayır.

Transregional əməkdaşlıq qütbünü həmçinin Azərbaycanın qonşu olmayan digər dövlətlərlə münasibətləri təşkil edir. Azərbaycanın inkişaf etmiş Qərb dövlətləri ilə əlaqələri onun xarici siyasətində mühüm yerlərdən birini tutur. Azərbaycan Amerika Birləşmiş Ştatları ilə əlaqələrə böyük əhəmiyyət verir. Bu əlaqələrin inkişafı Azərbaycanın strateji əhəmiyyətli iqtisadi təşəbbüslərinə, Xəzər dənizində neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsinə, Şərq və Qərbi üzvi şəkildə birləşdirən trans-regional dəhlizlərin yaradılmasına təkan verir. Azərbaycan və ABŞ arasında əməkdaşlıq ölkənin global iqtisadi sistemə integrasiyasının əsas elementi kimi çıxış edir. Eyni zamanda Azərbaycanın Qərbi Avropa ölkələri ilə əlaqələrinin inkişafı xarici investisiyaların cəlb olunmasına müsbət təsir göstərir.

Transregional əməkdaşlıq qütblərindən birini də Uzaq Şərqin aparıcı ölkələri olan Çin və Yaponiya ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq təşkil edir. Çinin beynəlxalq nüfuzunun artması Azərbaycan-Çin münasibətlərinin intensivləşməsinə təkan verib. Yaponiyanın Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi layihələrdə fəal iştirakı və ikitərəfli münasibət-

lərə maraq göstərməsi transregional lahiyələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün əlverişli zəmin yaradır. Məlum olduğu kimi, Asiya regionu dünyada mega lahiyələrin hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Cənub-Şərqi və Cənubi Asiyada yeni iqtisadi güc mərkəzinin yaranması Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin bu istiqamətə marağını artırır. Azərbaycanın Cənubi Koreya, Malayziya, Hindistan və Vyetnamla əməkdaşlığı regional lahiyələr üçün yeni zəmin yarada bilər.

Azərbaycanın Yaxın və Orta Şərq dövlətləri ilə böyük transregional əməkdaşlıq perspektivləri çox müxtəlif amillərlə bağlıdır: Yaxın və Orta Şərqi zəngin enerji resursları, regionda böyük investisiya potensialının mövcudluğu, neft iqtisadiyyatının uğurlu şaxələndirmə modelləri, Azərbaycanda inkişaf etdirilən infrastruktur sistemlərdə BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı və Küveyt ilə investisiya əlaqələri. Investisiya əlaqələri Yaxın və Orta Şərq regionu ilə faydalı lahiyələri genişləndirir. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti transregional lahiyələrin strateji perspektivləri üçün real imkanları təmin edir. Mövcud əməkdaşlıq proseslərini BRICS formatında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı üçün real zəmin hesab etmək olar.

2. İqtisadi zonalar və infrastruktur lahiyələr transregional integrasiya mexanizmləri kimi

Azərbaycanın beynəlxalq ticarət və istehsal münasibətləri sisteminə integrasiyası yeni mərhələyə daxil olur. Ticarət və istehsal investisiyaları üçün sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılması xarici iqtisadi əlaqələrdə əhəmiyyətli bir mərhələ olmuşdur. Azərbaycanda strateji əhəmiyyətli kimya layihələrini həyata keçirən Sumqayıt Sənaye Parkının fəaliyyəti, daha üç platformanın (Mingəçevir, Pirallahı və Balaxanı) təşkilinə yol açmışdır. Sənaye parklarına üç milyard dollardan artıq sərmayə qoyuluşlarını əhəmiyyətli məbləğdə yatırım hesab etmək olar. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının investisiya portfeli əməkdaşlıq potensialının və xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas göstəricilərindən biridir. İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyinin məlumatına əsasən, 2024-cü ildə rezidentlər tərəfindən 5,5 milyard manat sərmayə yatırılıb və ümumilikdə 12,5 milyard manatlıq məhsul satışı həyata keçirilib ki, bunun da 4,37 milyard manatlıq hissəsi ixracın payına düşür [11].

İnvestisiya mühitinin canlanması Azərbaycan iqtisadiyyatında prinsipə yeni hadisənin Azad İqtisadi Zonanın yaradılmasının mühüm amillərindən birini təşkil etmişdir. Ələt XİZ mexanizmi transregional layihələrin inkişafına mühüm töhfə olmaqla ölkə iqtisadiyyatı potensialının reallaşmasının yeni istiqamətlərini şərtləndirəcək. Milli proqramların və regional əməkdaşlığın koordinasiya effektlərini artırmaq üçün sənaye parklarının inkişafına dövlət dəstəyi genişlənməkdədir. XİZ uzunmüddətli perspektivdə xarici investisiyaların ticarət və sənaye sektorları ilə yanaşı, digər

sektorlara cəlb edilməsi üçün əsas integrasiya mexanizminə çevrilə bilər. Nəqliyyat və logistika infrastrukturuları transregional əməkdaşlığın əsas elementlərini təşkil edir. Regionlararası səviyyədə, bir çox ölkələrin iri infrastruktur layihələrə əhəmiyyətli sərmayə qoymasına baxmayaraq, transsərhəd tənzimlənmə prosedurları global ticarətdə təchizat zəncirlərinin ən problemli halqaları olaraq qalmaqdadır [12]. Azərbaycanın transregional layihələrində iştirakının mühüm mexanizmi kimi Ələt XİZ-in əsas vəzifəsi Xəzər dənizi üzərindən nəqliyyat dəhlizlərini əlaqələndirməklə beynəlxalq biznesi gücləndirməkdir. Xəzər regionunda integrasiya proseslərinə töhfə verən XİZ infrastrukturuları yaxın perspektivdə Trans-Xəzər və Trans-Avrasiya marşrutlarının, “Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin qərb hissəsinin kommunikasiya qovşağı potensialını gücləndirəcək. Bu əməkdaşlıqların inkişafında üç mühüm integrasiya aspektinin əlaqələndirilməsinin əhəmiyyətini göstərmək olar (Şəkil 1.): Xəzər hövzəsində XİZ-lərin əlaqələndirilməklə əməkdaşlıq məkanının genişlənməsi; beynəlxalq nəqliyyat və logistika sistemlərinin əlaqələndirilməsi; çoxsahəli yeni xidmət və sənaye kooperasiyası layihələrinin reallaşdırılması.

Şəkil 1. Xəzər regionunda XİZ-lərin qarşılıqlı əlaqələndirilməsində Ələt AIZ-in rolu və strateji potensialı (müəlliflərin yanaşmasında)

Birinci aspektdə Xəzər limanları arasında qarşılıqlı əlaqənin artması ilə XİZ-lərin qarşılıqlı əlaqə effektinin yüksəlişini gözləmək olar. Hazırda bunu Trans-Avrasiya konteyner tranzitinin həcm və sürətinin artmasında müşahidə etmək olar. Ələt və Mərkəzi Asiya layihələri arasında qarşılıqlı fəaliyyət üçün geniş məkan yaratmaq məntiqlidir. Xüsusilə, “Xorqos - Şərq qapıları” XİZ ilə əməkdaşlıq sazişi Çin biznesinin Şərqi Avropa və Yaxın Şərq bazarlarına çıxışını genişləndirmək üçün körpü ola bilər [13]. “Xorqos” Beynəlxalq Sərhəd Əməkdaşlıq Mərkəzi Qazaxıstan və Çinin sərhədyanı ərazilərində ticarət, investisiya və turizmin inkişafı üzrə layihə

olaraq “Bir kəmə, bir yol” strategiyası çərçivəsində həyata keçirilir [14]. Bakı Liman kompleksinin tikintisinin 2019-cu ildə birinci mərhələnin inkişafı başa çatdırıldıqdan sonra Bakı Limanında ümumi yükləşmə imkanı artaraq 15 milyon ton ümumi yük səviyyəsinə çatmışdır (100 min TEU-ya qədər konteyner) və ikinci mərhələsinin başa çatdırılması ilə Bakı Limanının ümumi yükləşmə imkanı artaraq 25 milyon ton ümumi yük səviyyəsində planlaşdırılır (500 min TEU konteyner) [15]. Avrasiya İttifaqı Fars körfəzi ölkələri, Pakistan və Hindistanla geniş çeşiddə mallar üzrə müqavilələr bağlayır. Bütün bunlar Ələt XİZ üçün perspektiv imkanlar yaradır.

İkinci aspekt “Şimal - Cənub” və “Şərq - Qərb” beynəlxalq dəhlizlərin Azərbaycanda əlaqələnməsi və yeni iqtisadi artım mənbələrinin yaranmasını ifadə edən konseptual istiqamətlərdən ibarətdir.

Üçüncü aspektə əsasən Xəzər regionunda böyük sənaye və istehsal potensialının reallaşdırılması üzrə təşəbbüslər artır. Xüsusilə neft-kimya, avtomobil yığma və istehsal sahələrində yeni sənaye kooperasiya layihələri yaranır.

Beləliklə, Ələt XİZ Xəzər dənizində gələcək transregional integrasiya proseslərini, o cümlədən yerli anbar, ehtiyatlar və nəqliyyat təchizatı məsələlərinin optimal həllinə imkan verəcək. Bu, öz növbəsində transregional integrasiya potensialının reallaşmasında strateji halqanın yaradılması demək olardı.

3. BRICS formatında transregional əməkdaşlıq Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin yeni istiqaməti kimi

BRICS dünya iqtisadiyyatında yeni əməkdaşlıq formalarının yaradılmasını təşviq edən transregional miqyaslı təşkilatlardan biridir. Braziliya, Rusiya, Hindistan və Çin 2006-cı ildə bir araya gələrək qeyri-rəsmi qurum kimi BRIC-i yaradıb. 2010-cu ildə Cənubi Afrika Respublikası daxil olmuş və qrupa BRIC(S) adı verilmişdir. 2024-cü ildə Misir, Efiopiya, İran və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri birliyə qoşulub və üzvlərin sayı 10-a yüksəlib. Son zamanlar Azərbaycan və Türkiyə daxil olmaqla, bir sıra ölkələr qrupa üzv olmaq niyyətlərini ifadə edib. BRICS-in regional əməkdaşlıq qurumu kimi əsas məqsədləri ticarət əlaqələrinin inkişafı, davamlı inkişafın dəstəklənməsi və beynəlxalq maliyyə əməkdaşlığının təkmilləşdirilməsidir. Ən başlıca xüsusiyyətlərindən biri BRICS ölkələrinin sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlar olması və global problemlərə əhəmiyyətli təsir göstərmə imkanlarıdır.

Azərbaycanın BRICS ölkələri ilə əlaqələri geniş pötensiala malik olaraq ticarət, investisiya və nəqliyyat-logistika sahələrini əhatə edir. Qeyd edək ki, BRICS ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşlarını və investorlarını birləşdirir. Belə ki, Azərbaycanın

ticarət apardığı ölkələr arasında qeyri-neft ixracında Rusiya mühüm yer tutur – 2024-cü ildə iki ölkənin ticarət dövriyyəsi 4 milyard dollardan çox olub, Azərbaycanın idxalında isə Rusiya Çindən sonra ikinci yerdədir. BRICS-in üzvü olan Çin Azərbaycan bazarına ixracda lider mövqe tutur. Azərbaycanın mühüm ticarət tərəfdaşları arasında Hindistanla ticarət dövriyyəsi isə 1,4 milyard dollara çatır.

Azərbaycanla BRICS-in təsisçilərindən biri olan Braziliya arasında 2024-cü ildə kənd təsərrüfatı sahəsində anlaşma memorandumu imzalanıb. Tərəflər kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq üçün birgə müəssisə yaratmağı, qarşılıqlı investisiyalar yatırmaq, sənaye sahəsində elmi və texnoloji yeniliklərin birgə təşviqini nəzərdə tuturlar. Eyni zamanda Azərbaycanın BRİKS-ə üzv olan İran, Misir və BƏƏ ölkələri ilə əlaqələri də fəal inkişaf edir - bu bazarlar Azərbaycanın qeyri-neft ixracı üçün prioritet bazarlardır. Misir Azərbaycanın 1994-cü ildə səfirlik açdığı ilk Afrika ölkəsi olub və hazırda statistik məlumatlara əsasən ölkəmizdə Misirin 51 şirkəti fəaliyyət göstərir. Azərbaycan BRICS-in yeni üzvü olan Efiopiya ilə də ticarət əməkdaşlığının inkişafını nəzərdə tutur. Efiopiyaya un məmulatlarının ixracı planlaşdırılır və ümumi ticarət dövriyyəsi ildə 200 min dollar olan iki ölkə arasında ticarət əlaqələri üçün bu müqavilə əlaqələrinin inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir.

İnvestisiyalara gəlinə, BRICS ölkələri ölkə iqtisadiyyatının əsas investorları sırasındadır: 2024-cü ildə qurumun üç ölkəsi Azərbaycana investisiyaların həcminə görə ilk onluğa daxil olub [16]. 2023-cü ildə Rusiya Azərbaycana 295 milyon dollar, İran 395,9 milyon dollar, BƏƏ 356 milyon dollar investisiya yatırır (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Azərbaycanın BRICS ölkələri ilə ticarət dövriyyəsi və investisiya əlaqələri

Azərbaycan-BRICS ölkələri	Xarici ticarət dövriyyəsi, mln. dollar [17]		İnvestiyalar, mln. dollar
	2020	2023	
Azərbaycan - Rusiya	2671,5	4358,7	Rusiyadan Azərbaycana 295 mln Azərbaycandan Rusiyaya 33 mln [18]
Azərbaycan - Çin	1846,8	3101,5	930,8 mln (1995-2023-cü illərdə) [19]
Azərbaycan - Hindistan	582,7	1435,5	Hindistandan Azərbaycana 1,2 mlrd (2013-2023-cü illərdə) Azərbaycandan Hindistana 57.6 mln [20]
Azərbaycan - İran	339,1	487,4	396 mln [21]
Azərbaycan - Braziliya	85,0	207,6	-
Azərbaycan - BƏƏ	40,2	133,2	BƏƏ-dən Azərbaycana 356,3 mln Azərbaycandan BƏƏ-yə 437,2 mln [22]
Azərbaycan - CAR	8,5	8,8	-
Azərbaycan - Misir	7,8	13,6	-

Azərbaycan	-	0,3	0,2	-
Efiopiya				

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin və e-KİV-lərin dərc etdiyi məlumatlar əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Genişlənmə nəticələrinə görə, BRICS-in ümumi əhali sayı 3,2 milyard nəfərdir və genişlənmədən sonra qrupun ümumi ÜDM-i qlobal ÜDM-in 35,6%-ni təşkil etmişdir. BRICS-in fəaliyyəti çoxtərəfli beynəlxalq tənzimləyici təşkilatlarla - Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, “Bretton Woods” institutları və digər regional təşkilatlarla əlaqəlidir (cədvəl 2). Aİ-nin Braziliya, Hindistan və Cənubi Afrika Respublikası ilə strateji tərəfdaşlıq əlaqələri var və Hindistanla azad ticarət sazişi üzrə danışıqlar aparır. Avropa Parlamenti BRICS ölkələri ilə dialoqun davam etdirilməsinə ehtiyac olduğunu qeyd edir. Xüsusən də BRICS+ valyuta siyasətinin Aİ-nin ticarətinə potensial təsiri nəzərə alınır.

Cədvəl 2. BRICS-in iqtisadi potensialı, Avropa İttifaqı ilə çoxtərəfli çərçivələrdə iştirakı və global təsirin genişlənməsi aspektləri [23],[24]

BRICS çoxtərəfli çərçivələrdə	Üzvləri, iqtisadi potensialı və global təsirin genişlənməsi
BRİK (2006), BRİKS (2010)	Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin və Cənubi Afrika (2010)
BRİKS-in əhali potensialı	3,27 milyard insan və ya dünya əhalisinin 41,13%-i
BRICS+ (2024)	Dörd yeni üzv qəbul etdi: Misir, Efiopiya, İran və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri. Genişlənmə ilə qrupun ümumi ÜDM-i qlobal ÜDM-in 35,6%-ə yüksəlib
WTO ilə əməkdaşlıq	Efiopiya və İran istisna olmaqla bütün üzvlər
OECD üzvlüyü	Heç biri
Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı (ŞƏT)	Rusiya, Çin, Hindistan və İran
BRICS formatının variantı	Hindistan, Braziliya və Cənubi Afrika
IBSA Dialoq Forumu (2003)	
Çoxtərəfli Yeni İnkişaf Bankının (NDB) yaradılması (2016)	Efiopiya, İran və Səudiyyə Ərəbistanı istisna olmaqla, bütün üzvlər BRICS və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə infrastruktur və davamlı inkişaf layihələri üçün resursları səfərbər etmək və mövcud beynəlxalq maliyyə institutlarını (İFİ) tamam- lamaq məqsədi
Dünya Bankı	Bütün üzvlər
Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı (AIIB)	Bütün üzvlər
Kəmərlər və Yol Təşəbbüsü (BRI)	Braziliya və Hindistan istisna olmaqla bütün üzvlər, 17 Aİ Üzv Dövləti
Global Gateway (Aİ və Avropa Komissiyası 2021)	Rəqəmsal, enerji və nəqliyyat sektorlarında ağıllı, təmiz və təhlükəsiz əlaqələri gücləndirmək və bütün dünyada səhiyyə, təhsil və tədqiqat sistemlərini gücləndirmək üçün yeni Avropa strategiyası.

	Braziliya, Cənubi Afrika və Misir (BRICS) və Avropa İttifaqı
Hindistan -Yaxın Şərq - Avropa İqtisadi Dəhlizi (IMEC)	Hindistan, Səudiyyə Ərəbistanı və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BRICS), İtaliya, Fransa və Almaniya (Aİ)

Mənbə: Cədvəl müəlliflər tərəfindən sistemləşdirilmişdir.

BRICS ölkələrinin siyasətində və gündəliyində duran əsas məsələlərdən biri beynəlxalq ticarət marşrutlarında mal axınlarının hərəkətini asanlaşdırmaq üçün nəqliyyat və logistika infrastrukturunun inkişafıdır. Tranzit fəaliyyətlərin dəstəklənməsi və limanlara investisiyalar ən aktual müzakirə mövzularıdır.

BRICS ölkələrinin maraq bucağından yanaşmada Azərbaycanın bu təşkilatla əlaqələrinin inkişafına bir sıra amillər əhəmiyyətli imkan yaradır:

- regionda ən böyük tranzit qovşağı kimi təsdiqlənməsi;
- logistik infrastrukturlara əhəmiyyətli investisiyalar yatırılması;
- dövlət proqramlarında 2030-cu ilə qədər yük daşımaların həcmnin ildə 30 milyon tona çatdırılması məqsədlərinin qoyulması;
- Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolun Orta Dəhlizinin əsas elementini təşkil etməsi;
- Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutunun strateji rolu və Azərbaycanın bu strategiyanın mərkəzində dayanması;
- Azərbaycanın regional lahiyələrdəki rolunun BRICS ölkələrinin ticarət yollarını şaxələndirmə strategiyalarına və məqsədlərinə tam uyğunluğu;
- BRICS ölkələri, xüsusən də Çin və Hindistan enerji mənbələrini şaxələndirməyə çalışır və Azərbaycanı, bu baxımdan, dəyərli strateji tərəfdaş kimi qiymətləndirilir.

Beləliklə, Azərbaycanın Avropa ilə Asiya arasında körpü kimi strateji coğrafi mövqeyi BRICS ölkələri ilə də iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli töhfələr verə biləcək səviyyədə qiymətləndirilir. ŞƏT-in 2024-cü il sammitində Azərbaycanın BRICS-ə üzv olmaq təşəbbüsünə Çin yüksək dəstək ifadə edib.

Azərbaycanın maraq bucağından baxış aşağıdakı əsas məqsədləri təmin etməyə imkan yaradır:

- BRICS Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas ticarət tərəfdaşlarını və investorlarını birləşdirir. Tranzit və enerji layihələri BRICS ilə qarşılıqlı əlaqəni genişləndirəcək;
- BRICS-ə qoşulmaq Azərbaycanın üzv ölkələrilə əməkdaşlığını intensiv şəkildə dərinləşdirir və qurumun ölkəmizin ənənəvi ticarət tərəfdaşı olmayan dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələrini qurmağa imkan yaradır;
- BRICS-ə qoşulmaqla Azərbaycan genişlənmiş transregional iqtisadi əməkdaşlıqdan, yeni bazarlara çıxışdan və blokla əlaqəli irimiqyaslı infrastruktur layihələrində iştirakdan faydalanacaq.

Nəticə

Hal-hazırda qloballaşma və regional əməkdaşlıq dünyanın inkişafının müəyyən edici tendensiyaları hesab olunur. Müasir dünyanın reallığı regional integrasiyanın nəzəri çərçivəsinə sığmayan transregional münasibət formalarının mövcudluğudur. Dünya iqtisadiyyatında transregional iqtisadi əməkdaşlıq proseslərinin əhatə dairəsi getdikcə genişlənməkdə davam edir. Azərbaycan üçün transregional əməkdaşlıq formalarının iqtisadi üstünlüklərindən faydalanmanın əhəmiyyəti aktuallaşır. *Bu istiqamətdə potensial imkanların reallaşdırılması üzrə aşağıdakı konseptual təkliflər irəli sürülür:*

- Transregional tranzit marşrutlar üzərində yeni dəyər zəncirlərinin yaradılması;
- Trans-Xəzər lahiyələrə xidmət edən liman infrastrukturalarının modernləşdirilməsi və azad iqtisadi zonaların regional əlaqələndirilməsi;
- Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində transregional mexanizmlər vasitəsilə rəqabətli ticarət və sənaye kooperasiyalarının formalaşdırılması;
- Ticarətin asanlaşdırılması üzrə islahatların aparılması, region dövlətləri ilə dəhlizlər boyu daha səmərəli koordinasiya siyasəti aparmaq;
- Transregional tranzitin asanlaşdırılması üzrə milli qurumlar əsas rol oynamalı və Aİ, ÜTT, “Bir kəmər, bir yol” və BRICS formatlarında fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi;
- Transregional iqtisadi lahiyələrdə milli və regional vahid pəncərə sistemlərinin tətbiqi, ticarət informasiya portallarının yaradılması və ticarətin asanlaşdırılması üçün islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi.

Ədəbiyyat

1. Jürgen Rüland Inter- and Transregionalism: Remarks on the State of the Art of a New Research Agenda, A Research Agenda for the Future, Australian National University, 5-6 July 2002 <https://openresearch-repository.anu.edu.au/server/api/core/bitstreams/14e10acf-fcb9-4318-b151-0a508d98b513/content> p.3
2. Tanja A. Börzel and Thomas Risse, Grand Theories of Integration and the Challenges of Comparative Regionalism, Freie Universität Berlin, Germany, Denver CO, Börzel Risse JEPP 2019 EUSA version.pdf
3. Denis A. Kuznetsov Discussion on Transregionalism and the Destiny of Megaprojects TPP and TTIP (Chapter Two) / Alexei D. Voskressenski & Boglarka Koller (eds.) The Regional World Order. Transregionalism, Regional Integration, and Regional Projects across Europe and Asia. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield / Lexington Books, 2019. 21-28 pp.
4. Mattheis, Frank and Andréas Litsegård (ed.). The Atlantic Space – A Region in the Making. In *Interregionalism across the Atlantic Space*. Springer, 2018. P. 3.
5. Gürol Baba, TÜRKİYE'S TRANSREGIONALISM WITH SOUTH ASIA: GEOCULTURE-BOOSTED MULTIFACETED BILATERALISM, Oasis, no. 39, pp. 169-187, 2024 , <https://www.redalyc.org/journal/531/53177656010/html/>

6. Azərbaycan - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat (GUAM),
<https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-demokratiya-ve-iqtisadi-inkisaf-namine-teskilat-guam>
7. Azərbaycan - Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) münasibətləri,
<https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-qara-deniz-iqtisadi-emekdasliq-teskilati-qdiet-munasibetleri>
8. Azərbaycan - Türk Dövlətlər Təşkilatı (TDT) münasibətləri,
<https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi-tdes-munasibetleri>
9. Bakıda Türk Dövlətləri Təşkilatının Gömrük Xidməti Rəhbərlərinin 10-cu iclası, Respublika qəzeti, 17.01.2025
10. Korotçenko: Azərbaycan müasir beynəlxalq siyasətdə tendensiyaları müəyyən edir,
<https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/korotchenko-azerbajdzhan-opredelyayet-trendy-sovremennoj-mezhdunarodnoj-politiki/>
11. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının investisiya portfeli artıb, 1 noyabr, 2024,
<https://economiczones.gov.az/post/sumqayit-kimya-senaye-parkinin-investisiya-portfeli-artib>
12. Bartley Johns, M., C. Kerswell, J. L. Clarke, and G. McLinden. 2018. "Trade Facilitation Challenges and Reform Priorities for Maximizing the Impact of the Belt and Road Initiative." MTI Global Practice Discussion Paper 4, World Bank, Washington, DC.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/219761536948259167/Trade-Facilitation-Challenges-and-Reform-Priorities-for-Maximizing-the-Impact-of-the-Belt-and-Road-Initiative>
13. Проект СЭЗ «Алят» Азербайджана – основа для трансрегиональной интеграции, «КАСПИЙСКИЙ ВЕСТНИК» 24 Январь 2025, <https://casp-geo.ru/proekt-sez-alyat-azerbajdzhana-osnova-dlya-transregionalnoj-integratsii/>
14. МЦПС «Хоргос», <https://khorgos.kz/glavnaya/o-centre-2/>
15. Strateji inkişaf planı, <https://portofbaku.com/az/page/bizim-liman/strateji-inkisaf-planı>
16. Как Азербайджан развивает сотрудничество со странами БРИКС, <https://e-cis.info/news/566/121279/>
17. Azərbaycanın xarici ticarəti, Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/trade>
18. Какие совместные проекты позволили России и Азербайджану увеличить товарооборот, <https://e-cis.info/news/568/116528/>
19. Çinin Azərbaycana investisiya qoyuluşu 1 milyard dollara yaxınlaşıb,
<https://fed.az/az/iqtisadiyyat/cinin-azerbaycana-investisiya-qoyulusu-1-milyard-dollara-yaxinlasib-204148>
20. Fact Sheet on Azerbaijan, <https://www.indianembassybaku.gov.in/page/fact-sheet-on-azerbaijan/>
21. Azerbaijan attracts nearly \$7B in direct foreign investment in 2023,
<https://report.az/en/finance/azerbaijan-attracts-nearly-7b-in-direct-foreign-investment-in-2023/>
22. Azərbaycan və BƏƏ qarşılıqlı investisiya qoyuluşunu 5 dəfədən çox artırır,
<https://report.az/maliyye-xeberleri/azerbaycan-ve-bee-qarsiliqli-investisiya-qoyulusunu-5-defeden-cox-artirib/>
23. Marc Jütten with Dorothee Falkenberg; Graphics by Gyorgyi Macsai PE 760.368, March 2024, EPRS. European Parliamentary Research Service Expansion of BRICS: A quest for greater global influence?, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI\(2024\)760368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI(2024)760368_EN.pdf)
24. Stewart Patrick, October 9, 2024, BRICS Expansion, the G20, and the Future of World Order, <https://carnegieendowment.org/research/2024/10/brics-summit-emerging-middle-powers-g7-g20?lang=en>